

yen Aynülkudât bu eserini yazarken İbn Sînâ'nın felsefe ve kelâmla ilgili eserlerini okumuş ve onların tesirinde kalmıştı. Gazzâlî'nin görüşleri doğrultusunda yazdığı *Zübdetü'l-ḥakā'ik* ile İbn Sînâ'nın tesirinin açıkça görüldüğü *Temhîdât*'ı arasındaki en büyük fark ise âhîret âleminde dair görüşlerinde kendini gösterir. İlim, ilham, sülûk, insan fıtrâtı, mârifet, İslâm'ın beş şartı, aşk, ruh ve kalp, iman, küfür, semâ-arz, Ahmed-İblîs ile ilgili meselelerin ele alındığı eserin ilham kaynağı, Ahmed el-Gazzâlî'nin *Sevâniḥul-ʿuṣṣâk*'ıdır. Ancak *Temhîdât*, *Sevâniḥ*'ten daha sade ve kolay anlaşılır olduğundan daha çok okunmuştur. Aynülkudât bu eserde güç kavranabilen düşüncelerini bile büyük bir ustalıkla ve şairane bir şekilde anlatmak kudretini göstermiştir. Çiştî şeyhlerinden Hintli Muhammed Gîsûdirâz tarafından 1400'de tercüme ve şerhedilen eseri (*Şerḥ-i Temhîdât*, nşr. Hâfız Seyyid Atâ Hüseyin, Haydarâbâd 1324/1906) Bîcâpûrlu Mîrân Hüseyin Şah (ö. 1669) Urduca'ya tercüme etmiştir. *Temhîdât* birkaç defa basılmıştır (Tahran 1341 hş., nşr. Afif Useyrân; Şiraz 1342; Tahran 1382/1962; Gîsûdirâz şerhiyle Türkçe tercüme-leri için bk. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1214; Esad Efendi, nr. 1361). 3. *Mektûbât* (*Nâmeḥâ, Mekâtîb*) (I-II, nşr. Ali Nakî Münzevî — Afif Useyrân, Beyrut-Tahran 1390). Hayatının son on yılında dostlarına ve müridlerine Farsça olarak yazdığı felsefe, kelâm ve tasavvufia ilgili 127 mektuptan meydana gelir. Bu mektuplar Aynülkudât'ın fikrî yapısını aksettirmeleri bakımından son derece önemlidir. Eserin İstanbul kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır (Murad Molla Ktp., nr. 51-53; Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 1100, Şehid Ali Paşa, nr. 1417). 4. *Şekva'l-garîb*. Aynülkudât'ın ölümünden birkaç ay önce Bağdat'ta hapisteyken yazdığı bu Arapça eser, kendisini zındıklıkla itham edenlerin iddialarına karşı bir çeşit müdafaanâmedir. M. Abdülcelil (Fransızca tercümesiyle birlikte, JA, 1930, s. 1-76, 193-297) ve A. Useyrân (*Muşannefât-ı ʿAynülquḍât* içinde, Tahran 1341 hş./1962) tarafından neşredilen eseri Kâsım Ensârî Farsça'ya (*Di-fâʿiyyât-ı ʿAynülquḍât*, Tahran 1340 hş./1961) ve A. J. Arberry İngilizce'ye (*A Sufi martyr: the apologia of ʿAin al-Quḍât al-Hamadḥânî*, London 1969) tercüme etmişlerdir.

Yirmi dört yaşından önce yazdığı, kaynaklarda zikredilen ve günümüze ulaş-

mayan Arapça eserleri şunlardır: 1. *Kıra'l-ʿâşî ilâ maʿrifetü'l-mûrân ve'l-e-ʿâşî*. 2. *er-Risâletü'l-ʿAlâʿiyye*. Felsefe ve kelâma dair konuları avamın anlaması için sade bir dille ele aldığı bir risâledir. 3. *el-Müttelez mine't-tefsîr*. Arapça sarf ilmine dairdir. 4. *Emâli'l-iştiyâk fî le-yâli'l-fırâk*. Edebî mahiyette bir eserdir. 5. *Münyetü'l-heysûb*. Hint riyâziyesine dair bir risâle olduğu rivayet edilmektedir. 6. *Nüzhetü'l-ʿuṣṣâk ve nehzetü'l-müştâk*. On günde yazdığını söylediği Arapça 1000 beyitlik bir aşk şiiridir. Aynülkudât bu şiirlerini bir mecmua halinde topladığını söylüyorsa da bugün bunlar bir bütün halinde mevcut değildir. 7. *Şavletü'l-bâzîl-emûn ʿalâ İbnî'l-Lebân*. 8. *Gâyetü'l-baḥş ʿan meʿâni'l-baʿs*. Bu eseri yirmi bir yaşındayken yazmıştır. Kelâmla ilgili konuları münevver arkadaşlarının anlaması için telif ettiği bu kitabında daha çok nübüvvete dair meseleler üzerinde durmuştur. 9. *el-Medḥal ile'l-ʿArabiyye ve riyâzatü ʿulûmihe'l-edebiyye*. Edebî ilimler ve Arapça'ya dair olup on cilt halinde tasarlanmış, ancak müellifin meşguliyetinin çokluğu sebebiyle bitirilememiştir. 10. *Tefsîru ḥakāʾikü'l-Kurʾân*. On cilt olarak yazmayı düşündüğü tasavvufî mahiyette bir tefsir olup tamamlanamamıştır. 11. *Risâle-i Cemâli*. Şehzâde Cemâleddin Şerefüddeve adına yazılmış küçük bir risâle olup peygamberliğin lüzumuna ve ruhî hastalıklardan kurtulma çarelerine dairdir.

Aynülkudât'a Nisbet Edilen Eserler: 1. *Yezdân-şinâht* (nşr. Behmen Kerîmî, Tahran 1327 hş.). Baba Efdal-i Kâşî ve Sühreverdi-yi Maktû'e de izâfe edilen bu eserin Aynülkudât'a ait olmadığı kesin olarak ortaya konulmuştur (bk. Ateş, s. 332-333; Afif Useyrân [Mukaddime], s. 36). 2. *Levâʾih* (nşr. Rahîm Fermeñiş, Tahran 1337 hş.). Ahmed el-Gazzâlî'nin *Sevâniḥ*'i örnek alınarak yazılmış bir eser olup İblîs'in Allah'a olan aşkı işaret ve kinaye yoluyla anlatılmıştır. *Levâʾih*'i neşreden Rahîm Fermeñiş'in görüşünün aksine Dâniş Pejûh ile Ahmed-i Münzevî eserin Abdülmelik-i Verkânî'ye ait olduğu kanaatindedirler. 3. *Gâyetü'l-imkân fî dirâyeti'l-mekân* (nşr. Rahîm Fermeñiş, Tahran, ts.). Eser Tâceddin Üşnûhî'ye de nisbet edilmektedir. 4. *Şerḥ-i Kelimât-ı Kışâr-ı Baba Tâhir* (nşr. Cevâd Maksûd, Tahran, ts.). Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey zamanında yaşayan süffî-şair Baba Tâhir-i Uryân'ın veciz sözlerinin şerhi olan bu

eser de Aynülkudât'a ait değildir. 5. *Câvidnâme*. Bu eser Efdalüddin-i Kâşânî'nin *Câvidânâme*'siyle karıştırılmış olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA:

Sübkî, *Tabakât*, V, 128-130; Câmî, *Nefehât*, s. 414-416; *Keşfü'zzunûn*, II, 951-952; Hidâyet, *Mecmaʿu'l-fuṣṣâḥâ*, Tahran 1295 hş., I, 340; a.mlf., *Riyâzü'l-ʿarîfîn*, Tahran 1316 hş., s. 167-178; *Reyhânetü'l-edeb*, IV, 224-226; Mecdî Dirahşân, *Büzürgan ve Sûhan-serâyân-ı Hemedân*, Tahran 1341 hş., s. 90-100; Rahîm Fermeñiş, *Aḥvâl u Aşâr-ı ʿAynülquḍât-ı Hemedânî*, Tahran 1341 hş.; Afif Useyrân, *Muşannefât-ı ʿAynülquḍât el-Hemedânî*, Tahran 1341 hş./1962, Mukaddime, s. 36; Nefîsî, *Târîḥ-i Naẓm u Neşr*, I, 111; Safâ, *Edebiyyât*, II, 936-942; a.mlf., *Gencîne-i Sûhan*, s. 138; Brockelmann, *GAL*, I, 490; *Suppl.*, I, 674-675; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 184; H. Landolt, "Mystique Iranienne: Suhrawardî Shaykh al-Ishrâq (549/1155-587/1191) at ʿAyn al-Quḍât-i Hamadḥânî (492/1098-525/1131)", *Iranian Civilization and Culture* (ed. C. J. Adams), Montreal 1972, s. 23-37; a.mlf., "Two Types of Mystical Thought in Muslim Iran: An Essay on Suhrawardî Shaykh al-Ishrâq and ʿAynulquḍât-ı Hamadḥânî", *MW*, LXVIII/3 (1978), s. 187-204; Abdülhüseyin Zerkûb, *Cüstücû der Taşavvufi İrân*, Tahran 1367 hş., s. 193-204; F. Meier, "Stambuler Handschriften dreier persischer Mystiker", *Isl*, XXIV (1937), s. 1-9; Ahmet Ateş, "ʿAyn al-Quḍât-i Hamadḥânî: Risâle-i Yazdân-şinâxt", *Oriens*, III, Leiden 1950, s. 332-333; H. T. Norris, "A. J. Arbery (tr.): A Sufi martyr: the apologia of ʿAin al-Quḍât al-Hamadḥânî", *BSOAS*, XXXIII (1970), s. 391-394; T. Izutsu, "Mysticism and the Linguistic Problem of Equivocation in the Thought of ʿAyn Al-Quḍât Hamadḥânî", *StI*, XXXI (1970), s. 153-170; a.mlf., "Creation and the Timeless Order of Things: a Study in the Mystical Philosophy of ʿAyn al-Quḍât", *Philosophical Form*, IV, London 1972, s. 124-140; Nasrollah Pourjavady, "Apologie und Martyrium des ʿAyn al-Quḍât Hamadḥânî", *Spektrum Iran*, 1/3, Bonn 1988, s. 25-50; *DMF*, II, 1794-1795; J. K. Teubner, "ʿAyn al-Quḍât al-Hamadḥânî", *El² Suppl.* (İng.), s. 104-105; G. Böwering, "ʿAyn al-Qozât Hamadḥânî", *Elr*, III, 140-143.

SÜLEYMAN ULUDAĞ
NURETTİN BAYBURLUGİL

AYNÜLMÜLK MÜLTÂNÎ

(عین الملک ملتانی)

Aynül-mülk b. Şihâb (Mâhir) Mûltânî
(ö. 752/1351'den sonra)

Delhi sultanlarının hizmetinde bulunan
asker ve devlet adamı.

Muhtemelen Balabanlılar devrinde (1266-1290) Mûltân'da doğdu. Tuğluklular zamanında Hindistan'da bulunmuş olan İbn Battûta, Şehrullah, Nasrullah ve Fazlullah adlı üç kardeşinden bahseder. Halaç sarayına intisap eden Aynül-

mülk, Sultan Alâeddin Halacî'nin (1296-1316) dikkatini çekmiş, idarî ve askerî kademede önemli görevler almıştır. Malva, Ücceyn, Dharnagari, Çanderî ve Mandu seferlerine katılmış, meşhur Devagiri (Devletâbâd) seferinde Melik Kâfûr Hezârdînârî ile Alp Han'a yardımcı olmuştur. Delhi'de saray entrikaları sonunda öldürülen Alp Han'ın taraftarları Gucerât'ta ayaklanınca Aynülmülk bu isyanı bastırarak huzur ve asayiş sağlamakta görevlendirildi. O bu görevi başarıyla yerine getirdi ve Gucerât'ta nizamı tesis ettikten sonra Delhi'ye döndü. Alâeddin Halacî'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Kutbüddin Mübârek'in (1316-1320) hizmetine giren Aynülmülk, 1318'de Devagiri'de Melik Yek Leh'nin ayaklanmasını bastırınca mükâfat olarak Devletâbâd'a vali tayin edildi. Halaçlar'ın Malva'ya hâkim oldukları sırada esir alınan ve Aynülmülk'ün himayesini gören Parvar asıllı Nâsirüddin Hüsvrev Han tahtı gasbettikten Aynülmülk'e de "Alem Han" unvanını vererek kendi tarafına çekmek istedi (1320). Fakat o Hüsvrev Han ile iş birliği yapmadı. Bu sırada Kutbüddin Mübârek Şah'ın intikamını almak üzere harekete geçen Depalpûr hudut bölgesi kumandanı Gazi Melik, hükümdarın katillerine karşı Aynülmülk'ü yardıma çağırırdı. Aynülmülk Hüsvrev Han'dan korktuğu için açıkça yardım edemedi. Fakat ondan yana olduğunu bildirdi ve kendisine karşı yapılacak hiçbir harekete katılmayacağına söz verdi.

Gazi Melik "Sultan Gıyâseddin" unvanıyla tahta çıkınca Aynülmülk de Tuğluklu hânedanının hizmetine girdi ve Oudh, Zaferâbâd ve Mültan'ın gelirlerine sahip oldu. Bir ara Gıyâseddin Tuğluk Şah'a (1320-1325) karşı isyan ettiyse de eski hizmetlerinden dolayı affedildi. Tuğluklular'ın büyük hükümdarlarından Firûz Şah da (1351-1388) Aynülmülk'ü Dîvân-ı Vezâret'e tayin etti, fakat o Vezir Hân-ı Cihân'la anlaşamadı ve sultan bu ihtilâfı halletmek için bizzat müdahale etmek zorunda kaldı.

Aynülmülk'ün ölüm tarihi belli değildir. Muhtemelen 1351'den biraz sonra, Firûz Şah'ın sağlığında vefat etmiştir. Ziyâeddin Berenî ve Afîf gibi tarihçiler onun sağlam karakterli, seçkin bir âlim, devlet işlerinde tecrübeli bir şahsiyet olduğunu belirtmektedirler.

Halaçlar ve Tuğluklular devrini yakından bilen, siyasî hareketlerin bizzat içinde bulunan Aynülmülk münşeât saha-

sında, Hint-Türk edebiyatının ilk ve en güzel örneğini vermiştir. 133 mektuptan meydana gelen bu eser *İnşâ-yı Mâhrû* veya *Münşe'ât-ı Mâhrû* adını taşımaktadır. Eserin yazmaları Allahâbâd Üniversitesi Kütüphanesi, Bankipore Public Library ve Asiatic Society'de (nr. 338) bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ziyâeddin Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî* (nşr. Seyyid Ahmed Han), Calcutta 1862; Şems-i Sirâc Afîf, *Târîh-i Firûzşâhî* (nşr. Vilâyet Hüseyin), Calcutta 1891; İbn Battûta, *Voyages*, III, 341-346; Jamini Mohan Banerjee, *History of Firuzshah Tughluq*, New Delhi 1976, s. 204-206; Abdulvali, "Life and Letters of Malik-ul-Mulk Mâhrû", *JASB*, XIX (1923), s. 235-240, 253-290; I. H. Siddiqui, "Ayn al-Mulk Multânî", *El² Suppl.* (İng.), s. 105-106.

ENVER KONUKÇU

AYNÜLVERDE SAVAŞI

Hz. Hüseyin'in
intikamını almak için
harekete geçen
Tevvâbîn zümresiyile
Emevî kuvvetleri arasında
meydana gelen savaş.

Kaynaklarda Aynülverde (عين الوردة) ve Re'sûlayn (راس العين) adlarıyla anılan, bugün Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinin merkezi olan yer Hz. Ömer devrinde Ömer b. Sa'd tarafından fethedilmiş (18/639 veya 19/640), Emevîler devrinde de önemli bir savaşa sahne olmuştur.

Yezid'in halifeliğini tanımayıp biat etmek üzere Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet eden bazı Iraklılar, ona hiçbir yardımda bulunamadıkları ve Kerbelâ Vak'ası'na sebep oldukları için büyük bir günah işlediklerini düşünüyorlar, Hz. Hüseyin'in katillerinden intikam almadıkça bu günahın kurtulamayacaklarına inanıyorlardı. Söz konusu günahın dolaylı tövbe ettikleri için kendilerine "Tevvâbîn" adı verilen bu kimseler Süleyman b. Surad el-Huzâî, Müseyyeb b. Necebe el-Fezârî, Abdullah b. Sa'd b. Nüfeyl el-Ezdî, Abdullah b. Vâl et-Temîmî ve Rifâa b. Şeddâd el-Becelî gibi meşhur simaların emrinde harekete geçerek Hz. Hüseyin'in katillerinden intikam almaya karar verdiler. Aralarından Süleyman b. Surad'ı reis seçip 5 Rebîülevvel 65 (20 Ekim 684) günü Nuhayle'den Kerbelâ'ya gittiler. Hz. Hüseyin'in kabri başında ağlayıp tövbe ettiler ve intikam almaya ant içtiller. Ertesi gün Karkisiyye'ye hareket ettiler. Tâbiîn neslinin tanınmış kumandan-

larından Züfer b. Hâris el-Kilâbî onlara Emevî kuvvetlerinden daha önce hareket ederek Aynülverde'de karargâh kurmalarını tavsiye etti. Onlar da bu tavsiyeye uyarak savaşa uygun mevizlere yerleştiler. Tevvâbîn'in reisi Süleyman, Müseyyeb b. Necebe'yi Rakka'daki ordugâhlarından ayrılan Suriye öncü birliklerinin üzerine sevketti. Meydana gelen savaşta Emevîler'in yenildiğini duyan Emevî kumandanı Ubeydullah b. Ziyâd, Husayn b. Nümeyr kumandasında 12.000 kişilik bir takviye kuvveti gönderdi. Husayn savaşa girmeden önce Tevvâbîn'i Halife Abdülmelik b. Mervân'a itaata davet etti. Süleyman b. Surad ise Hz. Hüseyin'in katili olarak kabul ettikleri Ubeydullah b. Ziyâd'ın kendilerine verilmesini, Abdülmelik'in hal'ini ve idarenin Ehl-i beyt'e teslim edilmesini istedi. Anlaşma sağlanamaması üzerine 22 Cemâziyelevvel 65 (4 Ocak 685) tarihinde başlayan savaş Emevî ordusunun hezimetiyle sonuçlandı. Ubeydullah bu defa Şürahbîl b. Zülkelâ' kumandasında 8000 kişilik yeni bir takviye birliği daha gönderdi. Ertesi gün meydana gelen çarpışmada her iki taraftan da birçok kişi yaralandı ve öldürüldü. Üçüncü gün Edhem b. Muhriz el-Bâhilî 10.000 kişiyle beklenmedik bir şekilde Suriyeliler'in imdadına yetişti. Taraftarlarına ateşli bir nutuk irad ettikten sonra atından inip Emevîler'e karşı hücumla geçen Süleyman b. Surad öldürüldü. Ondan sonra kumandayı ele alan Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd ve Abdullah b. Vâl da öldürüldü. Rifâa b. Şeddâd gecenin karanlığından faydalananak Tevvâbîn'den sağ kalanlarla Karkisiyye'ye döndü. Zafer haberini alan Abdülmelik b. Mervân minbere çıkıp bu tehlikeli düşmanlarının kurtulduğu için Allah'a hamdetti (ayrıca bk. TEVVÂBİN).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 252-254; a.mlf., *Ensâb*, V, 204-213; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 190; IV, 101; V, 595-596, 599, 606, 609; VI, 38, 66, 140; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 180; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 562; IV, 255, 309; a.mlf., *Üsdü'l-gâbe*, Tahrân 1285, II, 351; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 75-76; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, III, 395; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 253-255; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 73; Ziriklî, *el-A'lam*, III, 188-189; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 87, 89; Muhammed Ebû'l-Fazl — Ali Muhammed el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-'Arab fi'l-İslâm*, Kahire 1394/1974, s. 436-449; Mükrimin Halil Yınanç, "Aynülverde", *İA*, II, 74; K. V. Zetterstéen, "Süleyman", *İA*, XI, 175-176; E. Honigsmann, "Re'sûl-ayn", *İA*, IX, 695-698; "Ayn al-Warda", *El²* (İng.), I, 789.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN